

## **НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ: МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ**

***М.І. Карпенко***

*кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінального права та процесу  
ВНЗ «Національна академія управління»  
полковник юстиції запасу*

**Постановка проблеми.** Життя і діяльність Збройних Сил, інших військових формувань України побудовані на принципі повноєдиначальства командирів і начальників. У сучасних умовах значення «єдиначальства» ще більше підвищується. На командирі (начальнику) – єдиначальнику – лежить велика відповідальність за постійну бойову готовність видів збройних сил і родів військ та сил. Він повинен забезпечити високий бойовий вишкіл, безперечне виховання кожного воїна, чітке і точне виконання ним вимог Військової присяги, статутів Збройних Сил України і наказів начальників, тому що найменший прояв недисциплінованості навіть з боку окремих військовослужбовців може призвести до тяжких наслідків.

Суть єдиначальства полягає в зосередженні в руках командира (начальника) всіх функцій управління військами і силами. Він відповідає за бойову і гуманітарну підготовку, виховання, військову дисципліну і моральний стан особового складу, за стан озброєння бойової техніки і транспорту, за матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини.

Непокора та інше невиконання наказу командира (начальника) належать до небезпечних військових злочинів. Вони порушують основи життя і діяльність військ та сил, можуть породжувати неорганізованість у бойовій та гуманітарній підготовці, перешкоджають підтриманню у військових частинах і на кораблях суворого статутного порядку. У воєнний час чи в бойовій обстановці ці злочини можуть призвести до зриву виконання бойового завдання та інших тяжких наслідків.

Зазначені злочини (ст.ст. 402–403 Кримінального кодексу України) підривають порядок військової підлеглості, який є частиною встановленого у військах і силах порядку несення або проходження військової служби і регулюють відносини між командирами (начальниками) і підлеглими у процесі виконання обов'язків по службі. Основні вимоги цього порядку закріплені у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України (ст.ст. 11–17). Командири (начальники) наділені правом видавати підлеглим розпорядження і повинні перевіряти їх виконання. Підлеглі зобов'язані беззаперечно підкорятися начальникам.

Начальник – це особа, якій постійно чи тимчасово підпорядковані інші військовослужбовці. Розрізняють начальників за службовим становищем та за військовим званням (ст.ст. 32–33 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України).

Таким чином, безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку підлеглості, порушення якого створює неорганізованість та безлад у військових підрозділах, негативно позначається на їх боеготовності та боездатності.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 402 КК, здійснюється шляхом відкритої відмови від виконання наказу начальника (непокора) чи іншого навмисного невиконання наказу.

Наказ (розпорядження) – обов'язкова для виконання вимога командира (начальника) про здійснення чи нездійснення підлеглим певних дій щодо військової служби.

Наказ може бути віддано усно, письмово чи в інший спосіб, передано підлеглому безпосередньо або через інших осіб, зокрема за допомогою телефону, телеграфу, радіо тощо. Однак якщо з конкретних питань військової служби встановлено лише письмову форму видавання наказів, то недотримання цього порядку має бути визнано обставиною, що виключає відповідальність підлеглому за невиконання наказу.

Не можна розглядати як невиконання наказу невиконання інструкцій, що встановлюють порядок діяльності військових службових осіб, чи недотримання тією чи іншою групою військовослужбовців передбачених у статутах Збройних Сил України загальних вимог військової служби. За певних умов такі дії можуть становити склад іншого, наприклад, військового службового злочину.

Можливі випадки, коли у зв'язку з порушенням підлеглим загальних вимог військової служби начальник віддає йому наказ про зупинення правопорушення і виконання ним своїх обов'язків. Невиконання такого наказу підпадає під ознаки ст. 402 КК.

Встановлюючи принцип безперечної покори підлеглих начальникам, статuti Збройних Сил України виходять із законності наказів, що віддають начальники, і їх обумовленості інтересам служби. Тому щоб наказ мав високу моральну й юридичну силу, категоричну обов'язковість до виконання, він повинен бути законним, статутним, відданий лише в інтересах військової служби і бути виконаним дозволеними способами і заходами. Наказ, відданий з порушенням цих вимог, позбавляється державно-правового захисту. За віддання наказів, що суперечать інтересам військової служби і вимогам закону, начальник несе відповідальність.

Наказ начальника, що стосується військової служби, і в інтересах військової служби може бути віддано підлеглому в розташуванні військової частини і за її межами, стосуватися не лише сфери безпосередньої службової діяльності підлеглому, але і його поведінки поза військовою службою, в громадському місці тощо.

Підлеглий не може і не повинен обговорювати наказ. Виконуючи наказ начальника, підлеглий розуміє, що виконує свій військовий обов'язок, вимоги Військової присяги і статутів Збройних Сил України про безперечну покору начальникам. Тому за наслідки виконання наказу начальника він не несе відповідальності. Але можливі окремі випадки, коли підлеглий, отримавши наказ, який передбачає здійснення явно неправомірних, що підпадають під кримінальну відповідальність дій, повністю усвідомлює протиправність цих дій, але навмисно здійснює їх з метою досягнення злочинного результату. В таких випадках підлеглий разом з начальником, який віддав наказ, підлягає кримінальній відповідальності за вчинене як виконавець злочину чи як співучасник.

Зокрема, ст. 60 Конституції України передбачає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддавання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Під непокорою слід розуміти відкриту відмову від виконання наказу. Це найбільш зухвала форма невиконання наказу, відкрите і демонстративне протиставлення своєї поведінки волі начальника. Таким чином підлеглий, отримавши наказ начальника, в категоричній формі заявляє чи в інший спосіб демонструє, що не виконуватиме наказ.

Відмова від виконання наказу може бути публічною чи заявлена начальнику наодинці, виражена начальнику безпосередньо чи особі, яка передала наказ від його імені. Публічна непокора, особливо перед строем, під час занять, представляє, як правило, підвищену суспільну небезпеку, вона негативно впливає на інших військовослужбовців.

Від непокори необхідно відрізнити випадки прирікання, коли підлеглий проявляє незадоволення з приводу виданого йому наказу, вступає в його обговорення, але дії, передбачені наказом, виконує. Прирікання не становить злочину, але може бути визнане дисциплінарним проступком.

Інше навмисне невиконання наказу полягає в тому, що підлеглий наказ начальника зовні приймає до виконання, але насправді навмисно його не виконує. При цьому умисел щодо невиконання наказу може виникнути у винного в момент отримання наказу чи пізніше. На відміну від непокори, за умови іншого умисного невиконання наказу підлеглий відкрито не заявляє чи в інший спосіб не демонструє, що не виконуватиме наказ. У цьому випадку суспільна небезпека злочину визначається, зокрема, й тим, що командир (начальник), який віддав наказ, не знає про його невиконання, а навпаки – впевнений, що наказ буде виконано, хоча фактично він не виконується.

Поняттям невиконання наказу охоплюється:

- невиконання дій, передбачених наказом;
- здійснення дій, заборонених наказом;
- неналежне виконання наказу, тобто відступ від його приписів про час, місце і характер дій, що здійснюються.

Непокора визнається закінченим злочином незалежно від наслідків, що настали.

Для невиконання наказу начальника, вчиненого за відсутності ознак непокори, необхідне настання тяжких наслідків. Інші (нетяжкі) наслідки можуть враховуватися при визначенні покарання за ч. 1 ст. 402 КК.

Із суб'єктивної сторони непокора передбачає навмисну форму вини у вигляді прямого умислу, а інше умисне невиконання наказу – у вигляді прямого чи непрямого (евентуального) умислу. За умови непокори суб'єкт не лише усвідомлює, що не виконує наказу начальника, і бажає цього, але й відкрито заявляє або іншим чином демонструє, що не виконуватиме його. Інше умисне невиконання наказу включає в себе усвідомлення винним того, що він не виконує наказу начальника, і бажає цього (прямий умисел) чи свідомо допускає (непрямий умисел). Мотиви здійснення можуть бути різними (незадоволення службовою вимогливістю начальника, бажання задовольнити особисті потреби, лінь тощо), на кваліфікацію злочину вони не впливають.

За умови непокори (невиконання наказу) винний може переслідувати мету змінити службову діяльність начальника, змусити його до неправомірних, вигідних для злочинця дій. Якщо при цьому військовослужбовець, окрім непокори, не здійснює інших дій, що становлять самостійний злочин, дія повністю охоплюється ст. 402 КК.

Непокора може бути результатом невірних, нестатутних дій начальника щодо підлеглого, приниження його особистої гідності. В подібних випадках питання про відповідальність підлеглого має вирішуватися з урахуванням конкретних обставин справи.

Навіть непокора чи інше невиконання наказу, здійснені в стані сп'яніння, не звільняють винного від відповідальності.

У ч. 2 ст. 402 КК як кваліфікуючі обставини передбачено: а) вчинення злочину групою осіб, б) настання тяжких наслідків.

Групова непокора вчинюється спільними діями двох і більше військовослужбовців, об'єднаних спільним умислом. При цьому кожен із військовослужбовців виступає як співвиконавець. Групою осіб злочин може бути здійснено за попередньою домовленістю і без неї. Наявність попередньої домовленості свідчитиме про більш небезпечну форму групової непокори. Якщо непокору здійснено однією особою за підмови іншої, то злочин необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 402 КК за правилами співучасті.

Оцінка наслідків непокори чи іншого навмисного невиконання наказу начальника, вчиненого за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 КК, якщо це призвело до тяжких наслідків, залежить від конкретних обставин справи. Навіть однакові наслідки в одних умовах можуть бути визнані тяжкими, а в інших – не бути такими.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 402 КК за ознакою настання тяжких наслідків необхідна наявність причинного зв'язку між непокорою і настанням наслідків, а також навмисною чи необережною виною суб'єкта щодо цих наслідків.

Воєнний стан (ч. 3 ст. 402 КК) – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що впроваджується в Україні або в окремих її

місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України впродовж двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує від дня і часу оголошення стану війни і до дня і часу оголошення про укладення миру.

Бойову обстановку слід розуміти як певний стан військових з'єднань, військових частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового противника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань.

Бойова обстановка може виникнути в мирний час, наприклад, під час ліквідації прикордонних збройних конфліктів, за умови порушення недоторканості повітряного чи морського простору України, в деяких інших випадках.

Суб'єктом злочинів, що розглядаються, може бути військовослужбовець, який за своїм службовим становищем чи за військовим званням постійно чи тимчасово підпорядкований начальнику, який видав наказ.

Суб'єктами цих злочинів можуть бути також особи, прирівняні до військовослужбовців в аспекті їхньої відповідальності за злочини у військовій службі.

Злочин – невиконання наказу, що передбачено ст. 403 КК, являє собою один із видів невиконання наказу командира (начальника), тому на нього повністю поширюються положення про об'єкт посягання, поняття наказу і суб'єкта злочину, передбаченого ст. 402 КК.

З об'єктивної сторони цей злочин, як і навмисне невиконання наказу, полягає у здійсненні дій, заборонених наказом, чи невиконанні дій, прописаних наказом, чи в неналежному (неповному, неточному, несвоєчасному) виконанні наказу командира (начальника). Від навмисного невиконання наказу (ст. 402 КК) він відрізняється лише суб'єктивною ознакою.

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 403 КК, здійснюється через необережність у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості. Практично – це випадки невиконання, неточного чи неповного виконання наказу через неухважність, забудькуватість, недобросовісне ставлення до своїх службових обов'язків, якщо такі дії призвели до тяжких наслідків. При цьому законодавець як у ст. 402 КК, так і в ст. 403 не дає визначення тяжких наслідків. Тому питання про наявність чи відсутність тяжких наслідків вирішують у кожному випадку окремо на підставі всіх обставин кримінальної справи. Разом з тим така практика може зумовити різну кваліфікацію вчиненого і як результат – різне за тяжкістю покарання за одні й ті самі наслідки вчинених військових злочинів.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів, методики їх розслідування досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон,

Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полєв, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхїквадзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяли увагу такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та інші.

Найбільш ґрунтовно питання щодо непокори та невиконання наказу в Україні досліджував С.І. Дячук, який у 2001 р. захистив кандидатську дисертацію і видав монографію за темою «Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства)». Інші науковці досліджували кримінально-правову характеристику злочинів, передбачених ст. ст. 402 (непокора) і 403 (невиконання наказу) КК України на рівні коментарів до цих статей чи фрагментарно окремими параграфами до навчальних посібників чи підручників з кримінального права. Що ж до методики розслідування цих злочинів, то таких публікацій в Україні за часів незалежності автор цієї статті не зустрічав.

**Мета статті** полягає в спробі автора викласти методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 Кримінального кодексу України, творчо опрацювавши ті надбання, які вже були напрацьовані раніше.

**Основні результати дослідження.** Склади злочинів, передбачені ст.ст. 402, 403 КК, подібні між собою. Тому й методика їх розслідування також має багато спільного.

Під час розслідування вказаних військових злочинів підлягають доказуванню такі обставини:

1) Хто, кому віддав наказ. Яке службове становище займає військовослужбовець, який видав наказ, щодо особи, якій він віддав наказ. Чи є перший із них начальником (за службовим становищем чи військовим званням), правомірним віддавати накази конкретній особі, а інший – підлеглим, зобов'язаним виконувати їх.

2) Зміст і форма наказу. Які вимоги містились у наказі начальника, чи носили вони службовий характер, чи перебували вони у відповідності зі статутними положеннями та іншими нормативними актами. В якій формі було віддано наказ.

3) Форма невиконання наказу, тобто в чому було виражене невиконання наказу (відкрита відмова, невиконання дій, приписаних наказом; виконання дій, заборонених наказом; неточне, несвоєчасне виконання наказу).

4) Час і місце віддавання і невиконання наказу. Коли, де, за яких обставин було віддано наказ і не виконано його підлеглим.

5) Винність підозрюваного (обвинуваченого) в невиконанні наказу. Навмисно чи через необережність не виконано наказ. Якщо навмисно, то з

яких мотивів і з якою метою. Якщо наказ не виконано через необережність, то яка форма необережності, чи була реальна можливість у тій обстановці виконати його.

Якщо здійснено групове навмисне невиконання наказу, встановлюється, чи була спільність умислу серед учасників злочину, чи усвідомлював кожен із них, незалежно від того, була напередодні змова чи її не було, що наказ не виконується ним спільно з іншими військовослужбовцями, хто є організатором, підбурювачем злочину і яка роль кожного з них у здійсненому.

6) Обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) — обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

7) Характер і розмір шкоди, завданої злочином.

8) Причини й умови, що сприяли невиконанню наказу.

*Першочергові слідчі дії (слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії).* Послідовність проведення слідчих дій багато в чому залежить від того, на якому етапі розслідування слідчий приступає до провадження досудового розслідування.

Якщо досудове розслідування вже проводилось, то після вивчення матеріалів кримінального провадження слідчий висуває слідчі версії, складає план розслідування і виконує необхідні слідчі дії.

Якщо слідчий розпочинає розслідування від самого початку, то проводить насамперед невідкладні слідчі (розшукові) дії. Черговість виконання тих чи інших слідчих дій залежить від конкретних обставин справи. Але практика показує, що спочатку доцільно допитати начальника, який видав наказ, потім — підлеглого, який не виконав наказу, а також свідків — очевидців злочину. Детальній перевірці підлягають аргументи особи, яка не виконала наказу, про причини його невиконання.

Якщо в результаті невиконання наказу настали шкідливі наслідки: смерть людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень, вихід із ладу техніки тощо — однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій буде огляд місця події чи інших об'єктів.

*Допит начальника, який віддав наказ.* З'ясовуються його службові та інші взаємовідносини з військовослужбовцем, якому віддано наказ. Коли, де, за яких обставин, який за змістом і формою ним було видано наказ. Необхідно запропонувати свідку уточнити слова, якими було ним викладено наказ, і постаратися записати їх дослівно в протоколі у формі прямої мови.

Необхідно детально з'ясувати і зафіксувати форму відмови від виконання наказу підлеглими.

У присутності яких осіб підлеглий відмовився виконувати наказ, яким чином його поведінка вплинула на стан військової дисципліни, які наслідки настали в результаті невиконання наказу. Як раніше підлеглий ставився до військової служби, чи не було у нього суперечок із командирами та інших порушень військової дисципліни. В чому, на його думку, полягають причини здійсненого правопорушення цим військовослужбовцем.



*Допит військовослужбовця, який не виконав наказу.* Після встановлення ставлення викликаного на допит військовослужбовця до особи, наказ якої ним не було виконано, йому пропонується розповісти все відоме про обставини невиконання наказу.

У ході його допиту з'ясовуються й уточнюються такі питання: які обставини безпосередньо передували невиконанню наказу; коли, де, в якій обстановці, який за змістом і формою він отримав наказ; як він реагував на нього і чому його не виконав; що завадило цьому; чи намагався він виконати наказ і, якщо намагався, які дії розпочинав із цією метою; чим він займався в той час, коли повинен був виконати наказ; якими мотивами він керувався і яку мету переслідував, вчиняючи злочин, і яка причина його вчинення.

За наявності скарг допитуваного на поганий стан здоров'я, через що він, на його думку, не міг виконати наказ, його необхідно детальніше розпитати про те, коли і у зв'язку з чим погіршилося його самопочуття, чи звертався він по медичну допомогу.

У випадках групового невиконання наказу слідчий під час допиту учасників злочину повинен сконцентрувати особливу увагу на встановленні наявності чи відсутності в них спільності умислу, незалежно від того, чи була в них попередня змова, чи її не було.

Спочатку в допитуваних осіб з'ясовують, чи не було попередньої змови щодо групового невиконання наказу, і якщо змови не було, необхідно з'ясувати, чи не виникало спільності умислу безпосередньо під час правопорушення.

Роблячи акцент на з'ясуванні інших питань, скажімо, мотивів злочину, можна отримати відповідь і про те, що винний усвідомлював спільність умислу на здійснення групової непокори.

У ході доказування спільності умислу уточнюють місця, де допитувана особа й інші учасники непокори перебували відносно один одного в момент отримання наказу і відмови від нього (його виконання).

*Слідчий огляд.* У результаті невиконання наказу можуть настати різні шкідливі наслідки у вигляді слідів. У цих випадках проводиться слідчий огляд об'єктів (місцевості, приміщення, речей та документів), що несуть на собі сліди шкідливих наслідків, які настали через невиконання наказу.

Слідчий огляд проводиться й тоді, коли особа, яка не виконала наказу, посилається чи то на несправність засобів зв'язку, за допомогою яких вона повинна була отримати наказ, чи на дефекти якихось агрегатів, механізмів, за допомогою яких треба було виконати певні дії, приписані наказом.

Залежно від об'єктів, які виступають чи як носії шкідливих результатів невиконаного наказу, чи як об'єкти, що заважали отриманню, виконанню наказу, проводять різні види слідчого огляду: огляд місця події, предметів тощо. Для більш якісного огляду в необхідних випадках залучають фахівців.

За наявності матеріальних слідів відданого наказу їх необхідно вилучити і приєднати до кримінального провадження.

*Висунення версій і планування подальших слідчих дій* (слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій).



Вивчивши матеріали досудового слідства, проаналізувавши дані, зібрані у результаті проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, слідчий передбачає версії, планує свою подальшу роботу щодо кримінального провадження.

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 402, 403 КК, певну складність становить з'ясування форми вини, особливо коли дії особи, яка не виконала наказу, не були виражені у формі відкритої відмови.

У цих випадках досліджують версії:

- підлеглий навмисно не виконав наказу начальника;
- підлеглий через необережність (у результаті злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості) допустив невиконання наказу.

Неможливо наперед дати вичерпний перелік усіх можливих версій, висунення їх залежить від конкретних обставин, перевірка всіх їх попередить від одностороннього підходу до розслідування невиконання наказу.

З урахуванням виконаних першочергових слідчих (розшукових) дій, відповідно до висунених версій, складається план розслідування у кримінальному провадженні, в якому намічаються наступні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

*Подальше розслідування.* Однією з поширених слідчих дій є допит свідків.

Основними свідками невиконання наказу, крім командира (начальника), який віддав наказ, можуть бути військовослужбовці, що були присутні під час віддавання і невиконання наказу, особи, що передали розпорядження начальника особі, яка не виконала наказу, а також і інші громадяни, яким з якихось джерел відомо про факти, що мають значення у кримінальному провадженні.

Насамперед доцільно допитувати тих свідків, які не зацікавлені в результаті справи.

Під час допиту свідка звертається увага на такі питання: скільки часу він знає начальника і підлеглого; в яких стосунках сам перебував із ними і що йому відомо про їхні взаємовідносини; які обставини передували злочину; в якому стані були начальник і підлеглий у момент віддавання і отримання наказу; які за змістом були наказ начальника і відмова підлеглого його виконати; яких вжив начальник заходів, щоб добитися виконання наказу, і якщо вживав їх, то як на них реагував підлеглий, які настали наслідки від невиконання наказу, чи намагався їх ліквідувати за своєю ініціативою підлеглий; у чому причини невиконання наказу і які умови сприяли вчиненню злочину.

За наявності суттєвих протиріч у показаннях свідків проводять очні ставки (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розходжень у їхніх свідченнях).

Одним із ефективних методів встановлення істини у справах такої категорії, особливо коли була групова непокора, є слідчий експеримент (відтворення обстановки та обставин події).

Під час розслідування невиконання наказу проводять такі експертизи.

*Судово-медична експертиза.* Якщо у військовослужбовця під час обстеження виявляється будь-яке захворювання чи фізична вада, то призначають

судово-медичну експертизу, яка визначає, чи міг він за наявності цього захворювання чи фізичної вади виконати дії, приписані наказом, чи підлягала ця особа за такого захворювання звільненню від службових обов'язків. Судово-медична експертиза призначається також для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, їх характеру, кількості, локалізації чи причин смерті потерпілих осіб, якщо ці шкідливі наслідки перебувають у причинному зв'язку з невиконанням наказу.

*Судово-психіатрична експертиза.* Проводиться тоді, коли виникає сумнів щодо осудності військовослужбовця, який не виконав наказу, чи його здатності до моменту провадження досудового слідства віддавати собі звіт, придатності підозрюваного (обвинуваченого) за психічним станом до несення військової служби.

*Судово-технічна експертиза.* Проводиться у випадках пошкодження техніки, озброєння з метою визначення характеру пошкоджень, розміру завданої шкоди. Крім того, перед експертом може бути поставлено питання про те, чи є наслідки, що настали, результатом невиконання особою отриманого наказу.

Якщо не виконано наказ про проведення якихось операцій на бойовому виробі, в результаті чого виявилось невиконаним завдання підрозділом військової частини, експерт дає висновок про технічний стан цього виробу, наявність у ньому пошкоджень, які стали причиною невиконання наказу, а також вирішує питання, чи могла і зобов'язана була особа, що отримала наказ, їх усунути.

*Криміналістична експертиза.* Якщо особа, яка отримала наказ у письмовому вигляді, ставить під сумнів свій підпис на відповідному документі в книзі розпоряджень, призначається експертиза почерку для встановлення автора підпису.

Встановлюючи причини невиконання наказу, слідчий повинен вивчити особу військовослужбовця, який не виконав наказу, і обставини, що сприяли здійсненню злочину. Недостатньо додати до кримінального провадження тільки його службову характеристику, службову обліково-послужну картку. В деяких випадках необхідно також, наскільки цього вимагають обставини кримінального провадження, дослідити поведінку особи, яка не виконала наказу, до призову на військову службу і її ставлення до військової служби за час перебування на військовій службі, вивчити питання про те, в якому середовищі і в яких умовах він (військовослужбовець) виховувався, яка виховна робота проводилася з ним під час проходження військової служби, чи не порушував він військової дисципліни раніше і в чому ці порушення були виражені. Все це допомагає вірно вирішити кримінальну справу і встановити, а потім і усунути причини та умови, що сприяли вчиненню злочину.

*Деякі особливості розслідування невиконання бойового наказу.* На відміну від розслідування невиконання інших наказів, під час розслідування невиконання бойового наказу від слідчого вимагається знання військових статутів, уміння розбиратись у тактичній і оперативній обстановці.

В умовах застосування нових видів озброєння бойова обстановка може дуже швидко змінюватися. Тому необхідно розслідувати злочини за короткі

терміни (до 1 міс.). При розслідуванні невиконання бойового наказу, крім тих слідчих дій, про які вже говорилось, може бути необхідним проведення військово-тактичної (оперативної) експертизи. За допомогою такої експертизи досліджується можливість виконання підлеглим тих чи інших дій, передбачених у бойовому наказі, виходячи з тактичної (оперативної) обстановки – чи відповідно до бойового наказу діяв підлеглий в обстановці, що склалася; як він повинен був діяти з урахуванням її зміни; чи достатньо було в його розпорядженні сил і засобів для виконання бойового наказу та деякі інші питання.

Для того, щоб експерти могли зробити об'єктивні висновки про бойову обстановку, що склалася, провести розрахунки щодо бойової техніки, озброєння, живої сили, в їхнє розпорядження разом з матеріалами кримінального провадження направляються необхідні бойові документи, карти тощо.

**Висновки.** Знання слідчими та іншими особами, які в силу своїх службових обов'язків, займаються досудовим розслідуванням та судовим розглядом військових злочинів (злочинів проти встановленого порядку несення військової служби) сприяє встановленню об'єктивної істини, як умови для прийняття законних процесуальних рішень як на стадії досудового розслідування, так і в подальших стадіях кримінального провадження.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамин В.Н., Антонов В.П., Романов В.В.* Криміналістика: Учебник / В.Н. Абрамин, В.П. Антонов, В.В. Романов. – М. : Военный Краснознаменный институт, 1983. – 455 с.

2. *Андрусів Г.В.* Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С.Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884.

3. *Ахметшин Х.М.* Квалификация воинских преступлений: Учебное пособие / Под ред. А.С. Кобликова. – М. : Военный институт, 1977. – 80 с.

4. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф.Чистякова.* – М. : Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 34 – 76.

5. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, А.А. Герцензон [и др.]; отв. ред. Г.Н. Пуговкин.* – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – 287 с.

6. *Волостнов П.А.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / [отв. ред.: док-р юрид. наук, проф. И.Я. Козаченко, док-р юрид. наук, проф. З.А. Незнамова, кандидат юрид. наук, доцент Г.П. Новоселов]. – М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 768 с.

7. *Дячук С.І.* Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001. – 176 с.

8. *Дячук С. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка: У 3-х кн. / Кн. 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України.– К. : «ФОРУМ», 2005, – 584 с.

9. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

10. *Клименко В.А., Чангулі Г.И.* Військові злочини // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

11. *Клименко В.А.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С.Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С.845–899.

12. *Криволапов Г.Г.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова / Г.Г. Криволапов. – М. : Новый Юрист, 1998. – С. 709-733.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

14. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

15. Осмотр места происшествия: (справочник следователя). – М. : Юрид. лит. 1979. – 223 с.

16. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.И. Клименко. – К. : НВТ «Правник», 2001. – 172 с.

17. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Военная прокуратура ККВО. – К., 1971. – 26 с.

18. *Панов М.І., Харитонов С.О.* Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1082–1151.

19. *Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.

20. Правовая основа планирования предварительного следствия как одна из гарантий обеспечения его законности. Памятка военному прокурору и следователю / Главная военная прокуратура. – М., 1988. – 20 с.

21. Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. Н.А. Петухова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. – 208 с.

22. Расследование воинских преступлений / Под ред. А.Н. Полева – М. : 1973. – 187 с.

23. *Роцин О.І.* Книга криміналіста: Практ. посіб. / О.І. Роцин, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с.

24. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М. : ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.

25. *Селиванов Н.А., Теребилов В.И.* Первоначальные следственные действия. – изд. 2-е, испр. и допол. – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.

26. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М. : Юрид. лит, 1985. – 320 с.

27. Судебные экспертизы / Отв. ред. Н.А. Селиванов. – М. : Военное изд-во МО СССР, 1980. – 192 с.

28. *Сызранцев В.Г.* Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В.Г. Сызранцев. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.

29. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навч. посіб. / М.І. Хавронюк. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с.

30. *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с.

31. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против восстановленного порядка несения военной службы // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – 836–932 с.

32. *Чхиквадзе В.М.* Советское военно – уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с.

**Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу: методика розслідування цих злочинів**

*У статті розглядаються питання, що є обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні в разі вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 402–403 КК України.*

**Ключові слова:** *непокора, невиконання наказу, військові злочини, методика розслідування.*

**Карпенко Н.И. Неповиновение и неисполнение приказа: методика расследования этих преступлений**

*В статье рассматриваются вопросы, которые являются обстоятельствами, что подлежат доказыванию в уголовном производстве в случае совершения преступлений, предусмотренных ст.ст. 402–403 УК Украины.*

**Ключевые слова:** *неповиновение, неисполнение приказа, воинские преступления, методика расследования.*

**Karpenko N. Disobedience and failure to order: a methodology for the investigation of these crimes**

*The paper explores the issues that are circumstances that are subject to proof in criminal proceedings for crimes under Art. Art. 402–403 of the Criminal Code of Ukraine.*

**Keywords:** *insubordination, failure to perform the order, military crimes, methods of investigation.*

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013.